

⁸ V této souvislosti bychom mohli poukázat na několik publikací z posledních let, v nichž byl turecký písemný materiál uveřejněn ve vhodných výtažcích, popř. v plném překladě a ve výtažcích: F. Bajraktarević, *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Plevlje*. Sarajevo 1935. — U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552—1615*. Oxford 1950. — N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans. I. Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc anciens 39*. Paříž 1960. — G. D. Galabov — H. W. Duda, *Die Protokollbücher des Kadimats Sofia*. Mnichov 1960. — Předpokládáme, že by se dalo s prospěchem použít některého způsobu i při vydávání sídžilového materiálu. Překládat všechny, byť i vybrané sídžilské dokumenty in extenso, se nám zdá přece jen poněkud zbytečné, nehospodárné. Snad by to stálo za uvážení.

Josef Kabrda

Studie o charakteru sociálně ekonomického vývoje Čech před Bílou horou. Josef Petráň. *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica. 1963, Monografia V, Praha 1963, stran 255. *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha 1964, stran 382.

Zůstane trvalou zásluhou naší marxistické medievalistiky, že obrátila svůj zájem k dějinám venkovského lidu. Výsledkem několikaletého soustavného studia je již dnes řada syntéz, které podávají obraz života poddaných v širokých sociálně ekonomických souvislostech.¹ K pracím tohoto typu se nyní nesporně přiřazují obě studie Petráňovy, řešící problematiku vývoje předbělohorských Čech.

Ve studii „Zemědělská výroba“ se autor zaměřuje na postžení základních rysů ekonomického vývoje v zemědělství, které mělo v tomto období vedoucí postavení ve výrobně ekonomické struktuře země; druhá kniha je pokusem o charakteristiku sociálně ekonomické situace předbělohorského venkova, hlavně hmotných a právních poměrů poddaných. Studie o zemědělské výrobě přesahuje rámec vlastních poddanských poměrů a zabývá se obecnými otázkami hospodářského vývoje zkoumané epochy. Její znalost je však pro pochopení základních vývodů o sociálním postavení poddaných nezbytná. Obě studie v dílčích závěrech na sebe navazují a vytvářejí tak celek, který je dalším článkem v souborných dějinách venkovského lidu a zároveň i vážným příspěvkem do diskuse o charakteru předbělohorského vývoje našich zemí.²

V recenzi na Mikovu práci³ upozornil J. Válka na úskalí syntetického zpracování této problematiky v poměrně krátkých časových úsecích (opakování výkladů základních kategorií, nepostižení nových rysů). O to více je třeba hodnotit Petráňovu snahu nepřistupovat k jednotlivým stránkám studované skutečnosti tradičním způsobem, nepřebírat metodiku a strukturu předchozích prací, na něž chronologicky i tematicky navazuje, ale naopak klást otázky nově, hledat nové problémy. Koncentrace pozornosti na ty jevy, které určují odlišný charakter studované epochy od období jiných, je příznačným rysem obou prací.

Při vytčení základního problému, k jehož řešení svými rozborů směřuje, vychází Petráň z charakteristiky evropského vývoje v období před třicetiletou válkou — všeobecné krize feudalismu — a jejího nerovnoměrného působení na jednotlivé země, které bylo vyvoláno nestejnou úrovní vývoje výrobních sil a vztahů. Zatímco v některých zemích připravila krize půdu pro vítězství nového společenského řádu, je jinde jejím projevem dočasný ekonomický pokles, který měl dlouhodobé důsledky v trvalém zaostávání nejen ekonomickém, ale nutně vedl i k regresi politickému a sociálnímu. Zjednodušeně odráží tuto situaci tradiční dělení na oblast „původní akumulace“ a „druhé nevolnictví“. Skutečná situace byla mnohem komplikovanější. Existovala celá řada přechodných terenů, kde působení krize zdaleka nebylo jednoznačné. V druhé polovině 17. a v 18. století patří české země do oblasti „druhé nevolnictví“, kapitalismus se v zemědělství rozvíjí tzv. „pruskou cestou“. Dosud však není upřesněno místo našich zemí v evropském sociálně ekonomickém vývoji před třicetiletou válkou. Není dostatečně objasněna otázka, zda v tomto období probíhalo u nás řešení krize ve smyslu regresi nebo progresu, tj. zda předbělohorský vývoj poskytoval reálné možnosti postupné kapitalistické přeměny ekonomiky bez fáze refeudalizace.⁴

Pokus o objasnění tohoto problému je cílem Petráňových rozborů v obou studiích. Klade si otázku, zda i v předbělohorských Čechách můžeme konstatovat rozvoj nových, progresivních kapitalistických prvků, nebo zda je naopak pro Čechy už v tomto období charakteristické převládání regresivních tendencí v sociálně ekonomickém vývoji.

K řešení autor dospívá rozбором úrovně výrobních sil v zemědělství, jeho techniky a produktivity, vymezením místa feudálního velkostatku ve výrobně ekonomické struktuře Čech (ve studii „Zemědělská výroba“), rozбором sociální skladby země a po zkoumání pohybu poddanského obyvatelstva a jeho osobních a právních vztahů (v knize „Poddaný lid“). V závěrečných kapitolách obou prací shrnuje dílčí závěry předchozího zkoumání, nastiňuje zařazení Čech do celo-

evropského vývoje a všimá si některých teoretických otázek, které z rozboru vyplynuly („druhé nevolnictví“, „původní akumulace“).

K jakým závěrům Petráň naznačeným rozбором dospívá? Po zvážení základních aspektů sociálně ekonomického vývoje, který vykazoval mnoho teritoriálních rozdílů i protichůdných tendencí, jež byly produktem krizovosti doby, charakterizuje druhou polovinu 16. a počátek 17. století jako období „přechodné“, v němž existovala jakási „rovnováha sil“. Rozhodujícím způsobem porušila tuto rovnováhu progresivních a regresivních vývojových tendencí až třicetiletá válka, která znamená zlom v řešení krize ve smyslu regresu. Jinými slovy — směr dalšího vývoje nebyl v předbělohorské době ještě definitivně rozhodnut a bělohorská katastrofa byla skutečně násilným převrácením vývoje, který mohl vést k postupnému přechodu našich zemí ke kapitalismu bez mezičlánku v podobě „druhého nevolnictví“.

Názor formulovaný zde Petráňem není zcela nový. V diskusích, které byly o pozdně feudální ekonomice vedeny, se už v různých obměnách objevil.⁵ Nechyběly ovšem ani protichůdné hlasy.⁶ Vzhledem k tomu, že toto Petráňovo hodnocení, vycházející z dosud nejucelenějšího zpracování předbělohorského vývoje, je vlastně pokračováním diskuse, všimneme si podrobněji některých zjištění, která vedla autora ke konstatování „rovnováhy sil“.

Při řešení problematiky předbělohorského období byla dosud největší pozornost věnována hodnocení pozdně feudálního velkostatku a jeho místa ve výrobně ekonomické struktuře země. Tato koncentrace zájmů je dána tím, že velkostatek orientovaný na zboží výrobu byl typickým znakem zemí, které procházely fází refeudalizace. Byl tím činitelem, který vedl ke zhoršování právního a ekonomického postavení poddaných — „druhému znevolnění“. Jestliže je ještě diskusní otázka, do které doby je třeba klást prosazení nevolnictví v sociálně ekonomickém postavení poddaných, pak v hodnocení konkrétního vývoje na feudálním velkostatku vládné shody.⁷ Rozvoj výrobního velkostatku se všemi důsledky ve sféře sociální i ekonomické, které vyvolal, pokládají historikové za určující rys sociálně ekonomického vývoje — a to za rys převážně regresivní.

Petráň se těmito otázkami zabývá ve studii „Zemědělská výroba“. Vznik pozdně feudálního velkostatku chápe jako důsledek změn ve výrobní a společenské struktuře země. Rozhodující impulsy, které k rozvoji výrobní činnosti vedly, vidí — vedle pokročilejších výrobních sil — v možnosti odbytu a příznivých cenách. Proto také z obou sfér, kde se aktivita velkostatku uplatňovala, projevila se historicky nejdříve ve směně a byla dvojnásobná: 1. vnější zásahy do organizace trhu, 2. působení feudálů ve směně tím, že vystupují sami jako výrobci zboží. Působnost velkostatku ve směně nebyla jednoznačná. Některé zásahy feudálů do organizace trhu — hlavně v počáteční fázi — působily na rozvoj směny příznivě, kdežto jiné měly regresivní charakter, protože znemožňovaly uplatňování zákona hodnoty. Regresivní rysy nabývaly na intenzitě tím, jak velkostatek začínal vystupovat ve směně sám jako producent, a bylo nejněžší v těch oborech podnikání, které velkostatek zcela ovládl. Typickým příkladem bylo pivovarnictví, kde směna byla vázána do hranic panství a zajišťována feudálními monopoly, které znemožnily působení zákona nabídky a poptávky. Právě tato tendence působnosti feudálů ve směně byla podle Petráně od 16. století ve vývoji feudálního velkostatku nejvýraznější a znamená počátek ekonomicky regresivní funkce velkostatku u nás už v této době.

Při rozboru působnosti feudálů ve výrobě bylo nejdůležitější zjištění, zda si výroba na velkostatku zachovala feudální ráz, nebo naopak vykazovala pronikání nových vztahů. Z hodnocení úrovně výrobní techniky a analýzy pracovní síly používané ve vrchnostenském hospodářství vyplynulo, že ekonomika předbělohorského velkostatku byla v mnohém směru určována oběma protikladnými tendencemi, avšak feudální jasně převažovala. Vzhledem k poměrně vysoké úrovni výrobní techniky, používané v našich zemích všeobecně, nepřinesl velkostatek nějaké převratné změny. Dovedl sice k vrcholu rozvoj některých extenzivních forem výroby (rybníkářství, chov ovcí), ale ty odpovídaly úrovni výrobních sil za feudalismu. Vrchnostenské podnikání nepřinášelo výrobní pokrok, přijímalo zemědělskou techniku poddaných a jen v nepatrné míře využívalo výhod zemědělské velkovýroby. Zásadní změnu v ekonomickém charakteru pozdně feudálního velkostatku nemohlo znamenat ani používání námezdních pracovních sil, protože ty se kvalitou neodlišovaly od robotních. Námezdní práce byla jen doplňkem roboty, měla jasně feudální, mimoekonomicky zdůvodněný ráz a uplatňovala se ve výrobním procesu, který odpovídal ještě feudální úrovni výroby. V oblasti pracovní síly převažovala tendence směřující k rozšiřování roboty, avšak až do Bílé hory nebyl její rozsah takový, aby bylo možno podnikání na velkostatku charakterizovat jako čisté robotní.

Vzhledem k jednotlivým aspektům působnosti velkostatku ve směně i ve výrobě charakterizuje Petráň hospodářskou politiku feudálů jako „tendenci ke zvýšení vykořisťování různými způsoby“.⁸ Nejvýraznější rysy této tendence vidí v zavádění monopolů a dále v „rozšiřování těch forem vykořisťování, které mají buď přímo charakter renty, anebo se jí blíží“.⁹ Tyto tendence,

doprovázené i snahou o zhoršení osobních a právních svazků poddaných, pokládá za rysy tzv. „druhé nevolnictví“. Přestože neklade plně prosazení všech těchto záporných vývojových rysů už do předbělohorské doby, hodnotí aktivitu feudálů na velkostatku jako v podstatě regresivní rys vývoje.

Jestliže se feudálům přes mocenskou a právní převahu¹⁰ nepodařilo v předbělohorské době důsledně prosadit tyto tendence hospodářské politiky, pak to bylo dáno strukturou a úrovní celkové ekonomiky, která především určovala charakter vývojového trendu země.

Autorův rozbor zemědělské výroby ukázal na jeden důležitý rys, který značně ochromoval účinnost politicko-právních záměrů feudálů, směřujících k potlačení zákona hodnoty a prosazení zákona feudálních renty. Sledováním účasti vrchnosti a poddaných ve směně hlavními zemědělskými produkty (především obilím) Petráň došel k závěru, že feudální velkostatek nebyl u nás naprosto rozhodujícím činitelem ve zbožní výrobě. Na městském trhu převládalo zboží poddaných, měšťanů, drobných šlechticů. I když ve druhé polovině 16. století je už nejdůležitějším odvětvím velkostatkářského podnikání polnohospodářství (obilnářství), není produkce určena na trh v naturální podobě, nýbrž je spotřebována jako surovina ve vrchnostenských pivovarech a mlýnech. Poddaný si přes všechny útoky feudálů a četná omezení udržel v předbělohorské době své pozice na trhu, které získal v první polovině 16. století, kdy vrchnostenské hospodářství nebylo ještě natolik rozvinuto, aby mu mohlo konkurovat.

Důležitou okolností, která pomáhala udržovat tuto jistou rovnováhu v oblasti ekonomiky, byla příznivá situace, vládnuoucí na trhu zemědělskými produkty. Vysoká poptávka a rostoucí ceny vedly k rozvoji technické úrovně i produktivity práce v poddanském hospodářství, a tím i k rozšiřování poddanské zbožní výroby. Poddaní dosahují zvýšení produkce především extenzivní formou, ale v některých oblastech i zintenzivňováním výroby. Tento aspekt byl nejsilnější tam, kde byly vhodné nejenom přírodní, ale i ekonomické podmínky — v oblastech příměstských a exportních. Zemědělství zde dosáhlo vysoké agrotechnické úrovně, byl učiněn významný krok v prohloubení specializace krajin na tržní pěstování ovoce, zeleniny, vína, chmele, ale i intenzivních obilovin. takže se hospodaření někde přiblížilo k rozhraní feudálního a kapitalistického způsobu výroby.

Rozvoj těch sil, které směřovaly ke kapitalistickému výrobnímu systému byl však mnohem silnější v nezemědělských odvětvích — hutnictví, hornictví, sklářství, textilní výroba. V Čechách se tato odvětví soustřeďovala především v „horách“ (tj. Krušnohoří, tzv. „českém Nizozemí“, Podkrkonoší a v podhorských oblastech východních Čech) a méně už v „přechodných“ krajinách. Petráň neprovádí podrobnou analýzu těchto odvětví výroby, nýbrž zkoumá sociální strukturu „hor“ a dosažené výsledky konfrontuje se situací v jiných výrobně ekonomických oblastech. Tento metodický postup se ukázal jako neobyčejně vhodný. Z rozboru vyplynulo, že kvalitativně nové prvky v těchto odvětvích, třebaže byly ještě slabé, nebyly izolovaným jevem, ale zasahovaly svými vlivy různé sféry ekonomického života a vedly k výrazné přeměně sociální struktury „hor“ a „přechodných“ krajin. Dochází zde k nejprudším změnám v sociální diferenciaci, která má někde odlišný charakter od procesu, jež je typický pro celý feudalismus, a představuje už první fázi „rozkladu rolnictva“. Sociální skladba obyvatelstva je zde charakterizována velkým podílem kategorií s nejnižší pozemkovou držbou a velkým procentem neusedlého obyvatelstva, jehož nahromadění umožnily pracovní příležitosti mimo zemědělskou výrobu. Vesnice v těch krajích, kde byl rozvoj průmyslové výroby nejintenzivnější, se stávaly sídlišti zemědělsko-nádenicko-průmyslového obyvatelstva. Byli to lidé odloučení z větší části od výrobních prostředků, odkázání na námezdní práci. Byla pro ně typická několikerá závislost. Zůstávali ve svých osobních vztazích právně vázání feudálními svazky a nadto se dostávali do svazků jiných — ve výrobním procesu. Šlo především o různé formy námezdní práce od najímání na základě neomezené nebo dlouhodobé smlouvy, až po krátkodobé nádenické poměry. Značná část námezdně pracujících se však uplatňovala ve výrobě, která měla ještě feudální charakter. Náznak nové kvality měl námezdní poměr kvalifikovaných pracovníků (barvířů, hutníků, sklářů) trvale zaměstnaných v průmyslových podnicích, které vyžadoval pokročilejší způsob výroby. Vývoj v těchto odvětvích pokročil tak, že bylo možno přecházet k novým formám výroby.

Zárodky kapitalistických výrobních vztahů se ve druhé polovině 16. století výrazně projevil i u domácí řemeslné práce (hlavně v tkalcovství) a měly pro celkový charakter výrobně sociální struktury našich zemí velký význam. Rozvoj textilní výroby, který byl největší na přelomu 16. a 17. století, nahradil i úbytěk obživy spojený s úpadkem hornictví. Severočeská plátenická výroba se poměrně brzy zapojila do světového trhu a přitahovala pozornost cizího obchodního kapitálu, který zde našel dostatek levných pracovních sil, samostatných domácích výrobců, kteří přes vázanost poddanskými svazky upadali postupně do závislosti na obchodním kapitálu a zapojovali se do faktorského systému rozptýlené manufaktury.

V nejvýspělejších průmyslových odvětvích dochází ve výrobním procesu k výrazným kvali-

tativním přeměnám. Můžeme zde pozorovat nejen kvantitativní růst výroby, ale i přeměnu obchodního zisku v obchodní kapitál, který pak působí při rozšíření reprodukce. Při tomto procesu nevzniká ještě ani průmyslový kapitál, ani proletariát, ale přece jenom stojí na jedné straně vlastníci velkoobchodního kapitálu a na druhé straně masa drobných výrobců, kteří jsou z velké části zbaveni výrobních prostředků. Petráň pokládá tento jev za „akumulační proces kapitálu v raném stadiu, kdy funkci průmyslového kapitálu plní ještě kapitál obchodní“.¹¹

Potřeby vznikající průmyslové výroby byly v přímém rozporu s určující tendencí vývoje na velkostatku. Zatímco další rozvoj průmyslových odvětví vyžadoval volnost trhu jak pracovní síly, tak veškerého zboží, orientoval se velkostatek stále více na výrobní i obchodní monopoly a v oblasti pracovní síly na prosazování nucené námezdní práce a roboty. Díky naprosté převaze na směncích mohli feudální své ekonomické potřeby podepřít i právně. Zvláště výrazná je tato snaha v oblasti pracovní síly. Od druhé poloviny 16. století byla vydána celá řada nařízení směřujících k prosazení kontroly pohybu poddaných. Jejich realizace by mimo jiné vedla k omezení vznikajícího volného trhu pracovních sil, který byl nezbytností pro další rozvoj kapitalistických vztahů. Petráň proto věnuje velkou pozornost zjištění skutečného dosahu těchto norem. Sledováním vzájemného působení faktorů politických, právních a ekonomických ukazuje, že právní normy o pohybu poddaných sice na další ekonomický vývoj působily, avšak zdaleka jej neuročovaly; pobyt neusedlých poddaných nebyl v předbělohorské době nijak svázán, takže nedošlo ani k podstatnému narušení běžných nádenických poměrů. Základní ekonomický předpoklad toho, proč feudální neprosadili v praxi regresivní zásahy v ekonomické a sociální oblasti, vidí autor „v dostatečné pevnosti nového výrobního systému v odvětvích, v nichž se vyvíjel, a v ekonomických podmínkách pro rozvoj směny“.¹² Velký význam přikládá rovněž třídnímu boji poddaných. Rozbor tohoto aspektu, jako řadu dalších, ponechává však až pro další části práce, které mají zachytit změny v sociálně ekonomickém vývoji Čech během a po třicetileté válce.

V našem přehledu jsme si nemohli všimnout všech problémů, na které jsou obě Petráňovy práce bohaté. Ale i z uvedeného vyplývá šfe záběru, která je velkou předností proti starším pracím. Klíčový význam v celém výkladu i výběru řešených problémů mělo autorovo pojetí krize feudalismu a jejího dvojího protikladného vyústění, a v důsledku toho pak pojetí „druhého nevolnictví“ jako zvláštního mezistupně mezi feudalismem a kapitalismem, který však doprovází zrod kapitalismu v evropském měřítku.¹³ Proto věnuje velkou pozornost nejen pozdně feudálnímu velkostatku, ale i podmínkám, v nichž se vyvíjel. Proto nechápe ani otázku znevolení jen jako záležitost osobních a právních vztahů mezi poddaným a feudálem, ani znevolení neinterpretuje jen v souvislosti s ekonomickými vztahy na feudálním velkostatku, ale klade si rovněž otázku, jaké byly podmínky pro vývoj těchto vztahů.

Zkoumání celé problematiky z tohoto aspektu umožnilo Petráňovi odhalit v předbělohorské ekonomice Čech vedle rysů směřujících k „druhému nevolnictví“ i zárodky kapitalistické ekonomiky. Proto mohl — ačkoliv se v hodnocení konkrétního vývoje na feudálním velkostatku neliší od autorů, kteří kladou prosazení „druhého nevolnictví“ už do Bílé hory — dospět k charakteristice předbělohorského vývoje jako období „přechodného“.

Poznámky

¹ F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, I. Praha 1953, II. Praha 1957; A. Míka, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960. Vývoj na Moravě zpracoval F. Matějka, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě, s přihlídnutím k přílehlému území Slezska a Polska*, Praha 1959, J. Válka, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962 a J. Jirásek, *Moravský venkov před Bílou horou*, I. a 2. část. Čas. Mor. musea 1963 a 1974, na Slovensku P. Horváth, *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*, Bratislava 1963.

² Diskuse se koncentrovala na dva základní problémy: počátek „původní akumulace“ a počátek, respektive prosazení „druhého nevolnictví“. K „akumulaci“ zejména A. Míka, *České rybníkářství a problém počátků původní akumulace kapitálu v českých zemích*, ČSČH 1954; t. ýž, *K otázce počátků původní akumulace v Čechách*, ČSČH 1957; M. Jaroš, *K problému studia tzv. původní akumulace v našich dějinách*, ČSČH 1956; J. Válka, *K otázce projevů původní akumulace kapitálu v Čechách a na Moravě v 16. století*, SPFFBU, C3, 1956; t. ýž, *Druhé nevolnictví a původní akumulace v 16. století*, ČSČH 1958. Problém „druhého nevolnictví“: A. Míka, *Problém počátků nevolnictví v Čechách*, ČSČH, 1957, v již citovaném příspěvku J. Válka, N. F. Filomenko-Aleksejev, *Některé obščije i specifické čerty vtoričnogo zakrepoščeniija v Čechiji*, Voprosy istorii 1960, č. 3. Dílčích aspektů obou problémů si všimá J. Petráň,

Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní a právní vztahy v Čechách v době předbělohorské ČSČH 1957, podobně jako A. Míka a J. Válka v později publikovaných syntetických pracích. Vedle příspěvků o teoretických otázkách vznikly četné studie monografického charakteru, o jejichž konkrétní zjištění se teoretické diskuse opírají. Přehled důležitějších příspěvků podává J. Macůrek, *K otázce přechodu od feudalismu ke kapitalismu v zemědělství ve střední Evropě (16.—18. stol.)*. SPFFBU, C7, 1960.

³ J. Válka, *Práce o dějinách poddaného lidu v první polovině 16. století*. ČSČH 1962.

⁴ O této fázi krize feudalismu se vede už několikaletá diskuse mezi historiky anglickými, francouzskými, polskými, sovětskými. Informace o průběhu diskuse podává J. Polišíenský, *Nizozemská politika a Bílá hora*. Praha 1958, str. 34 a d.; též, *Nové pokusy o výklad anglické revoluce 17. století*. ČSČH 1963; o názorech polských historiků srovn. B. Šindelář, *Polský příspěvek k diskusi o problému krize v Evropě 17. století*. SPFFBU, C10, 1963. V poslední době zasáhli do diskuse i českoslovenští historikové. Viz M. Hroch—J. Petráň, *Evropská politika i ekonomika 17 w. — kryzys czy regres?* Przegląd historyczny 55, 1964; též, *K charakteristice krize feudalismu v 16.—17. století*. ČSČH 1964, kde i kritické zhodnocení nejnovějších názorů, které se v diskusi objevily.

⁵ Srovn. např. V. Husa, *Epochy českých dějin*. Praha 1949, str. 46; J. Macůrek, *l. c.*, str. 305 až 307; J. Polišíenský, *Tricetiletá válka a český národ*. Praha 1960, str. 19; na možnost tohoto hodnocení poukázal rovněž R. Kalivoda, *Husitská ideologie*. Praha 1961, str. 117 a d. A. Míka ve studii *Feudální velkostatek v jižních Čechách (16.—17. stol.)*. SH I, ukazuje, že znevlnění souvisí až s rozmachem obilní tržní produkce v době pobělohorské, kdy se teprve plně prosazuje zvláštní pozdní feudální struktura.

⁶ Srovn. příspěvky J. Války k této problematice. Naposledy v práci *Hospodářská politika* došel k závěru, že „druhý nevolnictví ve své mírnější a pro české země specifické formě bylo již v předbělohorské době faktem“, str. 135.

⁷ Na tuto skutečnost znovu upozornil v recenzi na Válkovu práci M. Šmerda, *Syntéza dějin feudálního velkostátu na předbělohorské Moravě*. Slezský sborník 1964, str. 420.

⁸ „Zemědělská výroba“, str. 232.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Rozbor těchto aspektů není proveden. „Důkaz o politické i právní převaze vyplývá z logické úvahy o charakteru předbělohorských Čech.“ „Poddaný lid“, str. 186.

¹¹ Tamtéž, str. 293.

¹² Tamtéž, str. 287.

¹³ Nejucelenější výklad krize feudalismu a zařazení „druhého nevolnictví“ do procesu vývoje kapitalismu v Evropě podává R. Kalivoda, *l. c.*, I. kapitola a poznámky k ní. Cenné poznatky přináší rovněž M. Hroch—J. Petráň v citovaných studiích.

Helena Mainušová

Jacques Barzun — Henry F. Graff, *The Modern Researcher*. New York, A Harbinger Book 1962, 386 s.

Příručka — můžeme-li se ovšem odvážit takto nazvat knihu obou autorů, Barzuna a Graffa — je vždy prací, kterou lze jen nesnadno posoudit. Zvláště pak příručku, jakou je tato, která, soudíme-li jen podle titulu, si neklade právě malý cíl — je jím příprava moderního badatele. Na druhé straně hned v podtitulu čteme: „Konstruktivní příručka, jak sbírat a uspořádat fakta, jak ověřit jejich správnost a jak informovat o nalezeném jednoduše, jasně a vhodně“, a tu se nám ovšem ihned vybaví podezření, že se nám dostal do rukou jeden z oněch ryhlokursů, jichž není v americké knižní produkci právě málo. Tento první dojem však, třebaže skepse je tu na místě, by nebyl zcela oprávněný; kniha Barzuna a Graffa je vážně míněným pokusem shromáždit do uceleného kompendia základní metodické poznatky užitečné každému začínajícímu badateli. Autoři měli jistě na mysli především vysokoškoláky, usilující — v rámci amerického systému vysokoškolské výuky — o některou z vyšších akademických hodnotní, pro kterou je nezbytná disertační práce. Stejně ovšem jejich příručka může být užitečným zdrojem informací pro kohokoliv jiného. A to historika, začínajícího historického badatele, k němuž se autoři především obrazejí, či badatele v jiných oborech společenských věd. Prostě každému, kdo má o to zájem. nabízejí autoři základní poučení, kde a jakým způsobem, jakou nejlepší technikou nashromáždí materiál, kterého je zapotřebí, jak s ním má zacházet a jak ho literárně zpracovat. Nabízejí navíc, ne neorganicky, několik poznámek k disciplíně práce, čímž jen podtrhují již uvedenou skutečnost, že se obrazejí k poměrně širokému kruhu možných zájemců, u nich nelze předpokládat vždy stejnou úroveň předchozí akademické přípravy, přinejmenším alespoň v evropském slova smyslu. Tím je